

TEDENSKA PRILOGA

PRIMORSKEGA DNEVNIKA

Trst, 11. junija 1950

Št. 22 - Leto II.

PROF. TONE PENKO

O nekaterih svetovno znanih naravnih pojavi našega Tržaškega ozemlja

Na tem malem koščku slovenske zemlje, ki se mu uradno pravi Tržaško ozemlje, je nakopičenih čudo svojevrstnih naravnih zanimivosti in lepote kot zlepa ne kje. Kaj dežele, ki kažejo umetnine, narejene in izumetničene s človeškimi rokami, velika mesta, kaj stavbe, kaj stare zbirke, tu umetnik in tvorec odgrinja drobce svojega še do danes neumnevnega snovanja, tu govore tisočletja.

Timav

Timav. Kje mu je par po lepoti in skrivnostnosti. Ne samo lepota in skrivnostnost, tudi davna zgodovina veje iz njega. Stara pravljica pripoveduje o Argonavtih, ki so pluli po Donavi, iz Donave naprej po Savi, nato dalje po Ljubljani, dokler jim ni zmanjkalo poti. Od tam so odnesli čolne do prve reke, ki teče v morje. Bil je to Timav. Kdo ve, v kateri sivi davni si so si že pripovedova-

li ljudje pravljico o Argonavtih in razglabljali tudi o onaj reki, ki ima tam nekje daleč svoj kratki tek v morje. Pravili so si o tej reki, da izvira prav blizu morja, v sedmih močnih izvirkih, da buči in rohni voda proti morju. Prepričani so bili, da je od tu iz podzemlja zalila in napolnila voda morja. Castiljivi in znani pesnik Vergil je smatral za potrebno, da je v svoji veliki pesnitvi «Eneidi» določil prav izliv reke Timava kot primeren kraj, kjer so se njegovi junaki izkrcali, potem ko so po morju bežali in bežali iz premagane Troje. Torej vedno esuli.

Izvire Timava, kjer nenadno privre iz zemlje ogromna voda, so v davnih dneh ljudje častili po božje. Tu so bili gozdčki vedno zelenih hrastov. Tu je bilo na pretek divjadi, ki pa je neki bila krotka in pohlevna.

Od koč vse to? Še mi se danes čudimo tem močnim izvirov. Danes so trije veliki

izviri, med njimi je nešteto malih. Tu zajemajo tržaško vodo. Včasih, kot pravijo stara pisanja, je voda izvirala na sedmih krajih. Zakaj bi nam neki lagali ti davni pisatelji izpred čveh, treh tisočev let. Eni razlagajo, da se je od takrat do danes dvignila morska gladina za dva ali pa še kaj metrov. Oni izvirkoli so morali biti še bliže morja kot ti trije, pa jih je zalila dvignjena morska voda in danes ta voda izvira pod morjem in mi tega izviranja vode ne vidimo več. Zopet so drugi, ki so še bolj učeni. Od kod vsa ta skrivnostna timavska voda? Dognali so po dolgem in dolgem iskanju, skozi robove in pokolenja, da je timavska voda v glavnem ponoven izvir one vode, ki ponikne pri divaškem Skocjanu v zemljo. Toda tam izgine pod zemljo vode vse manj, kot je tu izvira. Kras je rešeto nikdar sito. Naj rosi; naj pada, naj lije, nebo se zjasni, o vodi ni ne duha ne sluha. Kam

gre ta voda? Po špranjah te ga večno žejnega rešeta izgine voda pod zemljo. In kako velik je Kras! Koliko pa je tekočih voda in potokov? Nekam mora ta voda. Pod zemljo se zbira in teče v glavnem najbrže v Timav. Včasih, pa razlagajo učeni, je še več vode pritekalo v Timav, zato je pa tudi bilo več izvirkov. Pred dolgim časom pa Soča, ki je bila za pol krajša od današnje, ni tekla v morje, marveč je z Vipavo vred polnila jezero, ki se je lesketalo južno od Gorice in iz tega jezera naj bi pod zemljo odtekala voda v Timav. Torej vsa vipavska dolina in Soška dolina sta dajali vodo Timavu, to je pa že bilo za štiri močne izvirkole. Nekoč pa se je Soča okrepila in Nadiža, ki je dobivala gorske vode današnje Soče, pa oslabila. Nekaj so se tam v gornji Soški dolini prevrgli hribi in voda, ki je tekla v Nadižo, je menjala pot proti Soči. Soča je postala močnejša, večja množina vode

je predrta jezero in si utrla sama pot do morja.

Kako da ne bi ljudje že od nekdaj vedeli za Timav. Če so pluli po Jadranu, so nazadnje le prišli do Timava. Če so šli potniki iz Italije v Srednjo Evropo ali pa na Balkan, jih je naravno najlepša pot peljala mimo Timava in narobe, iz Evrope in z Balkana v Italijo in še drugim v svet zopet mimo Timava. Ali ne vozijo tudi danes mednarodni vlaki iz raznih krajev sveta zopet mimo Timava. Če ne verjame, pojdite malo na tržaški kolodvor, pa si pogledajte napise na vagonih mednarodnih brzovlakov. Tu mimo so jadrani mornarji, korakali so vojaki, vozili so se imenitniki in oblastniki, pot je mimo vodila potnike, prihajali so v svete gaje božjepotniki, glas o čudoviti reki, ki izvira blizu morja in polni morje, je šel od ust do ust v vse najbolj oddaljene kraje. Je še kje kraj na Slovenskem, ki bi imel starejšo zgodovino kot Timav? Pa ne samo na Slovenskem. Na kraju današnjega Rima so še rasle vrbe, se pasle koze in brenčali komarji, ko je že svet vedel za čudoviti Timav.

Najstarejša imena Slovencev so bila prvokrat zapisana na rob evangelija v Stivanu. Tudi kristjani so postavili ob tej reki svoje svetišče. Tu je bil samostan, sem so romali naši predniki iz vseh koncev slovenske zemlje. Tu so plačevali mernihom denar za bogoslužje. Menih je zapisal njih imena na rob evangelija. Danes je ta evanglij s temi imeni shranjen v Cedadu, pravimo mu čedadski evanglij. Stara božjepotna cerkev je bila med vojno zelo poškodovana. Sedaj jo obnavljajo. Nad izviri leži zadnja obmorska slovenska vas Stivan. Tik nje poteka italijanska meja, nad njo pa jugoslovanska. Najlepši izvir Timava, s slikovitim mlinom Moščenice, je že v Italiji, tik meje.

Doberdob

Toda ko smo že naredili skok preko meje, omenimo tu še znamenito doberdobsko planoto. Oj Doberdob, slovenskih fantov grobi! Znano bojišče iz prvega svetovnega

članja. Tu je znano Doberdobsko jezero. Pravzaprav ni več jezero, je že bolj močvirje ali blato. In južno od njega proti Timavu še dve presihajoči jezerci, ki se pokazeta le od časa do časa. Prelozno in Sabličko jezero. Treba si ju je ogledati v pozni jeseni ali pa pozimi ali pa v zgodnji pomladi.

Pa še nekaj skriva v sebi ta čudoviti košček slovenske zemlje. Prav blizu morja, v paludih, kot imenujejo Stivanci tisto veliko močvirnato ozemlje med Timavom in morjem in kjer so še pred

pol stoletja gojili in pridelali precej mernikov dobrega riža; v teh paludih so kotanje s toplo žveplasto vodo. To so toplice, ki so danes zapuščene. Toda videle so že lepše čase. Tu je voda zelo bogato sestavljena, topla toplina človeškega telesa. Kopanje v tej vodi ali pa v tem blatu iz teh kotanj je bilo cenjeno zdravilo proti revmatizmu, protinu, kožnim vnetjem, živčni izčrpanosti. Od blizu in daleč so hodili ljudje semkaj iskat zdravja. Iz pisanih starih pisateljev vzemo, kako so bile cenjene te toplice,

cesarji so se hodili sem zdraviti in preganjat nadležni revmatizem in skrnino. Še do konca te vojne je stala tam stavba s kopelmi in sobami in ostalim za bolnike. Vojska razbije marsikaj in je uničila tuč te naprave. Danes ždi v tisti podrtiji par jutrnjaških družin in raje, kot bi šle domov na sončni jug. Životarijo ob slavnih toplicah. Vse se jih otepa in odganja. Najbolj še gospodar obišča. Staro zdravilišče in zopet vabil tučce in bolnike in slušal.

Te toplice so res zanimive. Poznamo plimo in oseko. Tja morja ravno ne leže te toplice, temveč dobre četrte do pol ure, so oddaljene. Vendar se pa tudi v teh kotanjah s to toplo žvepleno vodo opaža dviganje in padanje, kot v morju samo z majhno zakasnitvijo. Torej mora biti le neka zveza med temi toplicami in morskovo vodo.

Devinski grad

In proti Trstu ob morju je Devin. Kdo ne pozna devinskega gradu, starega in novega. Iz novega se nam reže kruh in deli pravica. Tam je danes vrhovno poveljstvo vojaške uprave. Čudovita lega. Strme stene. Temno modro morje, nad njim pa grad. In kadar posije v njegova okna večerno sonce, kdo bi ne bil val rad v tej prelesti. Toda kako malo je izvoljenih. Na strmih pečini, ki raste iz morja, so poleg novega gradu razvaline starega gradu. Kakor je novj ves razkošen v zahajajočem soncu, tako so te ruševine čudovite in bajne ob mesečini. Pridi in nehote boš občutil, da tuč v tebi zveni pesniška duša. En tak večer ob starem gradu, ko pljuska svojo večno pesem ob skale temno morje, v daljavi se ti smeje razsvetljeni Trst, na nebu ti mežikajo mesec in potuje z zvezdami tiho svojo pot, ti bo ostal v spominu. Toda devinska skala je tudi podnevi nekaj posebnega. Vsa je prerasila z južnim grmičevjem in cvetjem. V prelepem mesecu maju je vsa posuta z lilastim in rdečkastim šebojem ali matiolo. In devinsko vino! Kadar so imeli na starodavnem cesarskem dvoru v Rimu posebno slavnost ali go-

DEVINSKA SKALA, ZARI V RDECEM CVETJU • SEBOJU.

slji, je moral biti na mizi devinec. Neka cesarica, ki je dneвно pila to vino, je baje samo zaradi tega dočkala devetdeset let, kar je bilo za stare čase zelo dosti. No, pa je danes tudi še.

In tista gmajna med Devinom in Stivanom in gozd in cvetje. Ste bili tam v zimi. Temnoplavo brinje, kovorji, oljke, vedno zeleni hrasti in pod njimi se smejejo rdeče jagode lobodike in asparagusov in streljaj od tam naše morje.

Te strme devinske skale se vledejo vzdolž morja prav do Sesijana. Morje se je vsesalo v kopno, nastal je lep zalivček s predrobnim peskom pomešanim z hišicami umrlih školjk in polžev. Slovenska zemlja je to in vendar imaš čuden občutek. Zdi se ti, kot da se je v to oazo miru vgnježil tuj človek, da si on lasti to lepoto, vse je nekam ograjeno in prepređeno z žicami in napisi, da ne tu ne tam naprej. Tu je kopališče za te, tam za one, ondi lomijo kamenje in povsod ti pravijo, da ni zale. Mar sem tujec na svoji zemlji, mar ni tu kraj moje govornice? Zaliv, morje skale kot v filmu ali pa v pravljici. Tik do morja se je razbohotilo južno rastlinstvo in med njim ljubke cvetlice, ki si žele morja in slanega okolja.

Glinščica

In še je lepota. Kaj bi se dalo povedati vse o Glinščici. Ta strmí kanjon, od koder bistra voda hiti proti morju. Tu je raj tržaških plezalcev. Zdi se ti v nedeljo, da si zašel visoko v gorski svet, ves gol in kamnit, do stenah plezalci, ni razlike v spolu in starosti. Tu si odpočije duh. To je poseben svet! Cloveška čomišljija si ne bi mogla lepšega zamisliti, cloveška roka lepoga izdelati. Nad Glinščico pa Sveti Socerb, varuh Tržaškega zaliva, s svojim starim gradom in podzemeljsko cerkvico.

Nedaleč proč so Mačkoviļje, vse v oljkah. Zazdi se ti, da si nekje v časih Homerjevih pesmi, okoli tebe diha homerska pokrajina. To ni več Kras, to je že Istra. Istrske hiše, oljčni nasadi, torklje za oljke, kameniti čebri za olje. Nad teboj pa modro nebo, toplo sonce, pod teboj za-

sanjana dolina Ospa, pogled ti boža istrske griče z vasicami in značilnimi temnimi cerkvicami. Kdaj boš prišel, ti zapozneli umetnik filma, da boš v teh krajih ujel lepoto in jo ponesel v svet. Siti smo že filmskega platna dolgočasnih zaljubljenih storiij v barih in nočnih zabavišjih, hoteli bi tudi pokrajinske lepote, Tu jo je celo razkošje.

Res je, da smo marsikaj lepega prešli in nismo omenili, toda preiti slikoviti Remorje.

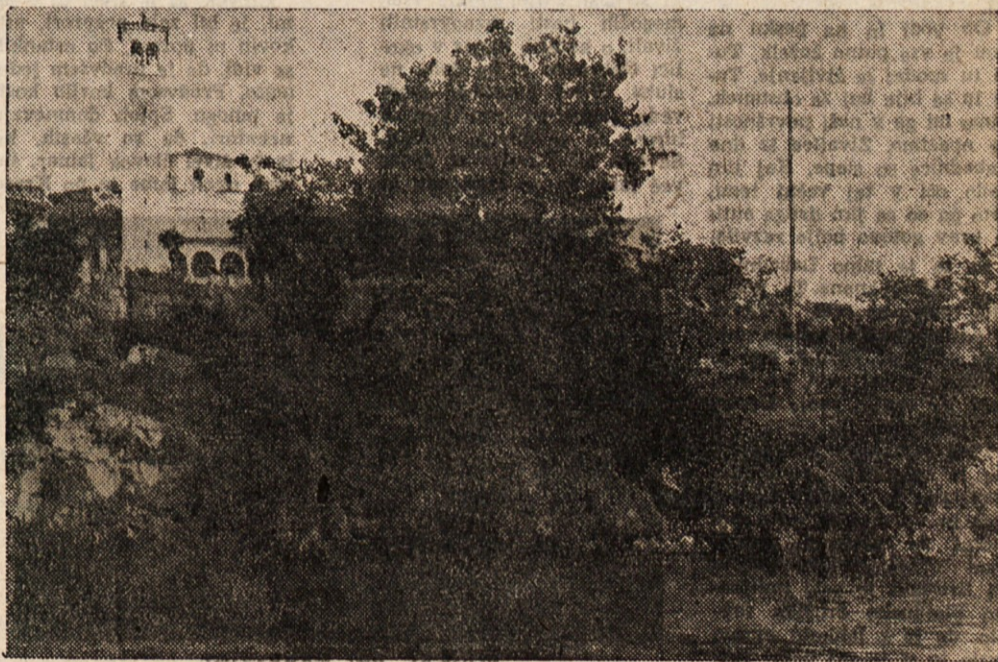
hribi. Pod teboj na člani pa opojno lepa pokrajina. Dnevno hodijo iz tržaškega trušča in prerivanja ljudje le sem na ta otok lepote in miru.

Toda naša domačija skriva v sebi tudi nešteto lepote in zanimivosti pod zemeljskim površjem. Tržaška okolica je Kras, votel Kras, poln jam in pečin. In med njimi najgloblja in najbolj znamenita Labadnica nad Trebčami. Nad potjo iz Trebč v Orlek, prav blizu današnje meje je

ne jegulje. Strena o Timavu, Labadnici in Skocjanski reki je bila razvozlana.

Labadnica

Labadnica je pravzaprav povečini rov. In to salamski rov! Danes ne hođi v njo, tudi z vrvmi in lestvicami ne, če nisi napravil prej testaments. Toda včasih je bilo drugače. Včasih so imeli Tržačani tudi za take stvari smisel. Danes se zdi, da ga nimajo, Leta 1846 sta tržaški

IZVIR TIMAVA PRI STIVANU.

pentabor pa res ni mogoče. Skalnat grič tam na meji, prav zadnji rob nad mejo. Ste že bili tam? Če ne, ste ga vsaj gledali iz daljave in vaše oči so z zadovoljstvom počivale na njem. Kakor utrjen grad. Res praví tabor. Nad strmimi stenami, dobro zavarovano dvorišče s cerkvico in župniščem. Nekaj košatih dreves dela v pripeki senco. Vse zidovje, ki varuje ta tabor, je poraslo s starodavnim, na daleč razraslim bršljanom in vsemi mogočimi ovijalkami. Nekaj tajinstvenega, sanjavega veje iz vsega okolja. Si zamišljate film z Repentaborom. Nočne slike! Ste bili kdaj zaljubljeni? Kdo bi ne bil navdušen nad njim? In razgled! Na eni strani morje in čaljne lagune, na drugi strani Snežnik, Vremščica, Nanos in daljni

v gozdičku majhna dolinica in v njej odprtina, ki nas popelje v globino 321 metrov pod zemeljsko površje. Na dnu te jame teče reka. Dolga leta so ugotavljali in preizkušali. Končno se je ljudem posrečilo dokazati, da je ta voda, ki priteka v Labadnico, ki ponikne pri Skocjanu. To so dokazali z obarvano vodo. V Gornjih Vremah so metali v vodo barvila. Po desetih urah so zajeli v Labadnici obarvano vodo. Toda kam neki teče voda iz Labadnice. Z barvo ni šlo. Toda profesor Sella si je izmislil svojo. V jegulje, ki kakor vemo, žive v sladki vodi in v morju, je vtisnil z žarečo kovino neizbrisna znamenja. Te jegulje je oonesel v Skocjan in Labadnico. V teku enega leta so timavski ribiči polovili te zaznamova-

vodovodni mojster Svetina in njegov prijatelj Lindner prišla na dno Labadnice. Pomagali so jima idrijski rudarji in domačini. Iskala sta pitno vodo za naraščajoči Trst. Leta 1851 je mestna občina že naredila stopnice v jamo, leta 1884 pa zopet nove iz ameriškega bora. Takrat je bila celó veselica v jami. 243 metrov je samo rova, potem pa sledi ogromna dvorana z velikim kupom peska in z mirno neslišno tekočo vodo.

Skoda, da je danes tako težavno priti na dno. Kakšen užitek, biti na dnu Labadnice! Zavest, da smo globoko pod zemljo, le samo še dvajset metrov nad morsko gladino. Kot bi bili kje na tržaškem korzu v visoki hiši v zadnjem nadstropju. Do pred nekaj leti, ko so našli

na meji slovenske in hrvaške Istre še globljo naravno jamo, je veljala Labadnica za najglobljo naravno jamo na svetu.

Vem, da bi bil rad marsikdo na dnu Labadnice. To bi bilo nekaj edinstvenega v njegovem življenju. Kdaj se bo kdo spomnil, da bo popravil stopnice? Mnenja sem, da bi reklama in še dober trgovski duh, dobila kaj kmalu nazaj ne samo vložen denar, marveč tudi obresti.

Ob vodi in na pesku na dnu je vse polno žuželk. Tudi tu spodaj je življenje. Tudi tu se bije boj za obstanek, samo mi ga v naši površnosti ne opazimo. Živalice iz dna Labadnice so slepe. Kaj jim bodo oči v tej večni temi, zato pa so se jim druga čutila prav gotovo bolje razvila.

Pa to je samo Labadnica, ta je najbolj znana. To pozna tudi zunanji svet. Deloma jo poznajo pod nemškim imenom Lindner Grotte, ker je Lindner prišel prvi na dno. Lahki pa štuljijo svoje Grotte di Trebiciano.

Toda jam je tu vse polno. Saj je vse naše podzemlje prevrtno in votlo. Kamor greš in vprašaš, ti bodo povedali za jame in kazali vhod vanje. Veliko pečino pri Briščkih je celo italijansko planinsko društvo uredilo, da je z lahkoto možno zaviti in si jo pri dobri razsvetljavi ogledati.

V vseh teh naših pečinah in jamah in njih lepoti in zanimivostih bi se dalo pisati in pisati in še bi bil to še le začetek. Koliko je komaj tega, kamor je prodrli človek. Prepričan sem, da večine sploh še ne poznamo. Zato se raje ob njih ne bom mudil. Pomudil se bom samo še ob onih dveh, v katerih so našli gomile ostankov nekdanjih živali, ki so živele na našem ozemlju, pa so danes izumrle in jih ni več tod v okolici. In v nekaterih so našli ognjišča in pa ostanke izdelkov človeka jamarja.

V Gabrovcu, v izraziti kraški vasi pri Proseku ste že gotovo bili? Stopite kako nedeljo tja. Ko ste se odpočili in odžejali, če ste hodili peš, posebno tam mimo tistih strmih previsov na Napoleonovi cesti, potem pa poprašajte za Cilino pečino. Po nekaj minutah boste tam,

če ne boste zgrešili. Po tisti gmajni onkraj železnice se kaj rado zaide. Dolina je podobna dolini, skala skali, grm grmu. Toda končno boste le prišli, posebno če vam bo ljubezniv in ustrežljiv čomačin pomagal. Veličasten vhod in veličastna pečina! Široka, visoka. Po mali začetni strmini pa je skoraj ravna in tako široka, da bi nemoteno vozila po njej vstric dva kamiona. Ta pečina je znamenita. Znanstveniki so našli v njej gomile vseh mogočih kosti, raznovrstnih živali, o katerih danes v okolici Gabrovca ni ne duha ne sluha. Kosti jamskega medveda, jamskega leva, jamske hijene in še mnogo drugih. Seveda teh kosti ni danes več tam. Vse so razkopali in

PODKAL PRI NABREZINI.

razbrskali razni profesorji in raznesli na vse strani sveta. Tam na meji med začetno strmino, kjer prehaja v ravna tla, so tudi kopali. Kopali so v globino in tam so našli v zemlji ognjišča; in to ognjišča v raznih plasteh. Nekdo je tu kuril. Kdo je neki mogel biti? Nič ni pustil pisanega za sabo. Toda če ni pustil pisanega, je pustil ostanke svojih pojedini, kosti in pa orodje, s katerimi je te svoje pojedine pripravljaval. Ta, ki je tu kuril in živel, je bil prav gotovo človek, toda svojevrsten človek. Vsi njegovi izdelki in orodje, vse je iz kamna ali pa kosti, tu pa tam kaka črepinja glinaste posode. O kaki kovini ali pa kovinastem izdelku ni sledu. Učeno se temu pravi, da je tu živel človek v kamneni dobi. Tudi te izdelke in orodje so raznesli. Po raznih muzejih je to spravljeno.

Tako nekako obnavljajo učeni možje. Pred davnimi tisočletji je bilo tu drugačno podnebje kot dandanes. Pod raznim podnebjem žive različne živali; če so torej živele tu levi in hijene, je že moralo biti nekoč okoli Gabrovca nekako tako, kakor prija tem živalim, katerih kosti so tu našli. Tu v jami so pač poginile stare in bolne živali, alj pa je voda zanesla od zunaj njih kosji v jamo.

Človek, ki je živel tu v jami, je bil zelo preprost, niti kovin ni poznal. Po ostankih se vidi, da je predvsem jedel meso. Predvsem kozjih kosti je mnogo. Sploh domnevajo nekateri, da so večasih, ko je tu živel človek jamar, šumeli okoli jame in po Krasu

no zanima za to pečino. Sedaj kopljejo na starih in davno ugaslih ognjiščih. Celo štiri metre v globino so kopali. Torej še vedno mislijo, da bodo kaj našli, kar bi utegnulo zanimati svet, in da bodo našli nova odkritja, ki bodo razsvetlila temna in nejasna mesta iz davno minulih dni.

Še nekaj je treba v zvezi s to pečino omeniti. Še nedavno tega so poskušali strokovnjaki v tej jami gojiti gobe kukmake, ki bi jih drago prodajali v Trzinu. Svaga se ni obnesla kljub skrbnim poskusom, ker je v jami prehladno.

Motil bi se, kdor bi mislil, da so ljudje v onih časih, ko še niso poznali hiš in so se stiskali po jamah, prebivali na našem Krasu samo v Cilini pečini pri Gabrovcu. Kaj še! Po Krasu je nešteto jam in pečin, marsikje so našli ostanke onih, ki so nekoč prebivali v teh skromnih bivališčih. Pa tudi ostanke živali, ki jih danes ni več na Krasu, so še marsikje našli in kdo ve kje jih še bodo našli.

Še bolj znana kot Cilina pečina in ki ima še večji sloves v svetu je pečina Podkal pri Nabrezini. Z njo se je šele pečalo učenih ljudi in brskalo in kopalo po njej.

Streljaj proč od sedanje nove ceste, malo naprej od velikega železniškega mostu, je v gmajni majhen, nekako obdelan vhod. To je Podkal. Lahki so spakedrali to v Pocala. Je bilo prav zanimivo lanske leto. Prišli so od nekod taki, ki znajo samo svoje žlobudranje. Prišli so z zemljevidom, toda nova cesta jih je zmedla, ker je v zemljevidu ni, in Pocala niso našli. Spraševali so tam okoli ljudi za Pocalo, nobeden ni vedel zanjo. Bilj so v —issimo Aurisini in z —issimo Pocalo niso opravili nič. Kakšna neumnost in zaslepljenost kvariti narodna imena po svoje in jim dajati še videz —issima. Seveda Pocala je —issima, Podkal je barbarsko in ne zvenj blagozvočno.

Podkal

Podkal je rov, dolg 124 m. prav malo zanimiv. Rov tu pa tam širši, par kapnikov, par razbitih, blato, vedno bolj vlažno, večji širši prostor na dnu in konec. Torej pećina

sama na sebi ni nič posebnega, pač pa so tu nakopali samo kosti od čez tisoč različnih jamskih medvedov. Pa še kakih čudnih živali in še rog severnega jelena. Kaj nam daje vse misliti ta rog severnega jelena. Koliko se je samo o tem rogu pisalo. Pomo pa so še v Podkalu našli razne izdelke človeških rok. Hodili so sem učeni profesorji in natančno ugotavljali, kdaj in kako je to godilo, kako je potekalo življenje tega človeka. Se bodo prišli, kajti domnevajo, da še ni vse izkopano. O marsičem bi še lahko go-

voril. Ko smo že pri nekdanjih prebivalcih, bi se moral pomuditi še pri gradiščih, kjer je tudi slediti davne prebivalce. Posebno to je lepo in izrazito, ki je nad Podkalom. Kar samo te sili k misli, da je to neki utrjen in varren prostor. Pa nabrežinski kamnolomi. Od kdaj neki že ljudje lomijo tam kamenje in kje vse so stavbe z našim nabrežincem.

Govoril bi še lahko o ljudeh, o ribičih, rastlinah. Povedo bi se našle zanimive in pisane vredne stvari. Toda dovolj bo, treba bo končati.

Vrnem se zopet k morju in naš pogled iz Trsta naj še zadnjič pozdravi oba obmorska gradova.

Miramar

Miramar na Grljanskem rtiču. Zakaj so prav sem postavili grad. Ko se je, bil je menda Maksimiljan Habsburčan, oni Mehikanec, nekoč peljal iz Trsta v Tržič z ladjo, je nastalo neurje z burjo, da je bilo joj. Prav nevarno je bilo na morju. Na ladji veličanstvo, ladja majhna, burja huda. Slučajno je bilo naj-

bližje kopno mesto Grljanski rtič. Čudo, vse okoli je divjala grozna burja, tam je bil mir. Veličanstvo se je odločilo, da postavi tu grad. Zra-stel je Miramar.

In da ne bo zamere za slovo še o Devinu. Strelvod je baje iznašel neki Amerikaneec. Toda Devinci to zanikajo. Govori se, da so že davno, davno imeli na strehi gradu dolgo helebarbo, ki je vlekla ob oblačnem vremenu blisk in grom nase. Zakaj naj ne bi verjeli Devincem, zaka, bi morali verjeti Amerikancem.

Pirinska in Egejska Makedonija

Iz knjige Dimitra Vlahova, podpredsednika prezidija Ljudske skupščine FLRJ in predsednika Ljudske fronte Makedonije

(Nadaljevanje in konec)

Odnosi med Makedonci v Pirinski Makedoniji in Ljudski republiki Makedoniji so bili odkritosrčni, k čemur so v veliki meri pripomogli pogostni medsebojni obiski v letih 1946. in 1947.

Sklepi, sprejeti na plenumu CK Bolgarske delavske partije (komunistov) avgusta 1946 glede Pirinske Makedonije so obvezovali BRP(k), naj dela na tem, da bi dosegli čim tesnejše stike med Pirinsko Makedonijo in LR Makedonijo: «CK BRP(k) stike, da bo sistematično delal za kulturno zблиžanje makedonskega prebivalstva iz Pirinske Makedonije z LR Makedonijo, in da bo populariziral LR Makedonijo in njene pridobitve; zastavlja si nalogo, da bo pospeševal raziskovanje makedonskega jezika in zgodovine med Pirinci in da bo dal listu 'Pirinsko delo' prvenstveno makedonski značaj.» Plenum je predlagal, «da se izvrše še mnogi drugi ukrepi po liniji kulturne avtonomije za razvoj narodne zavednosti makedonskega prebivalstva, da bi se olajšala združitev z glavnino makedonskega prebivalstva v LR Makedoniji.» (Citirano po «Novi Makedoniji»). Tako je sklenil X. plenum CK BRP(k); a XVI. plenum CK BRP(k), ki je zasedal po prosluli resoluciji Kominform-biroja, je sprejel docela nasprotno sklepe, s katerimi je zadal smrtni sužek nacionalnim pravicam in svobodi makedonskega ljudstva v Pirinski Makedoniji ter z eno samo potezo peresa prekrizal vse tisto, kar je bilo ustvarjeno zadnja leta, zlasti še v zadnjih dveh letih, za razvoj narodne kulture in za zблиžanje Makedoncev v Pirinu ter za olajšanje njihove združitve z Ljudsko republiko Makedonijo. Posledica sklepov tega plenuma je bila, da so prepovedali poučevanje makedonskega jezika v Pirinu, pregnali so makedonske učitelje, ki so poučevali makedonski jezik, prepovedali predstave v makedonskem jeziku

v gledališču v Gornji Džumaji, zaprli naše knjigarne, ki so prodajale knjige in liste v makedonskem jeziku, izdane v LR Makedoniji, in še več drugih ukrepov, o katerih je naša javnost dobro poučena po dnevnem tisku in ki ne dovolijo Makedoncem v Pirinu, da bi se počutili svobodne v narodnem, političnem in kulturnem pogledu, kakor bi se morali počutiti pod oblastjo, ki vlada v deželi po načelih marksizma-leninizma.

Vendar ne bodo nobeni nasilni ukrepi in nobene laži, po katerih segajo tisk in oblasti v Pirinski Makedoniji, rodili zaželenih uspehov. Mi se bomo dalje borili za naše pravice do življenja pod eno in isto politično oblastjo, pod eno državno streho, kakor to nalagajo načela marksizma-leninizma, da bi lahko popolnoma razvili svojo kulturo in svoje gospodarstvo, dvignili svoj življenjski standard in še povišali politično raven našega naroda. Vsemu nakljub bo makedonski narod nacionalno popolnoma osvobojen, v zvezi z drugimi narodi Jugoslavije in jutri, ko bodo za to dani pokoji, z vsemi južnimi Slovani.

Grški imperialisti in šovinisti so podvrgli Slované v Egejski Makedoniji okrutni strahovladi nad množico in posamezniki. Posluževali so se raznoterih sredstev, da bi potujčili Egejsko Makedonijo in spremenili njen narodnostni sestav. Preganjali so slovansko prebivalstvo iz obmejnih okrajev in ugonabljali najzavednejše ljudi med prebivalstvom.

Po osvoboditvi in zedinjenju Grčije v minulem stoletju je grška buržoazija pokazala pohlep po tuji zemlji, da bi si prilastila bogatejša ozemlja in tržišča, in je začela voditi napadalno politiko nasproti Makedoniji. Grški šovinisti so ponarejali dejstva o narodnostnem sestavu Makedonije in so pričeli že v začetku 1901. leta pošiljati oborožene čete, ki so strahovale makedonsko prebivalstvo in ga naganjale, da bi sprejelo nauk grških šovinistov.

Leta 1905. je samo v bitoljski oblasti delovalo 1000 grških teroristov. Od 1901. leta, ko so se pričele akcije teh banditov, pa do poletja 1905, je grško mejo prestopilo do 1800 grških teroristov. Delovali so v južni in južnozahodni Makedoniji, iztrebljali družine, požigali cele vasi. Pri teh zločinih se je najbolj odlikoval kosturski vladika Germanos Karavangelis. S takimi akcijami so netili mržnjo med Makedonci in Grki, turški absolutistični oblasti pa so olajšali delo. V času slavne Ilindenske vstaje 1903. leta so se grški šovinisti borili s turškimi četami proti Makedoncem.

Zločini grške soldateske, ki so bili izvršeni za časa II. balkanske vojne v Egejski Makedoniji na povelje kralja Konstantina, očeta sedanjega grškega kralja, so pritegnili pozornost svetovne javnosti. Določena je bila mednarodna anketna komisija, da bi raziskala stanje na Balkanu. Dognanja, ki jih je komisija objavila, (Dotation Carnegie pour la Paix Internationale, Enqueté dans le Balkans, Paris 1914.) obtožujejo in žigosajo ravnanje tedanjih vlad balkanskih držav v Makedonci, zlasti še vladu kralja Konstantina. Anketna komisija je navedla vrsto odlomkov iz pisem grških vojakov o strahovitem terorju po makedonskih vaseh. Grška soldateska je ta čas uničila 161 vasi in požgala 16.000 hiš.

Po balkanski vojni je nastal režim strahovanja, potujčevanja, stapljanja in krutega pokončavanja vsega, kar je bilo makedonsko. Makedoncem v Egejski Makedoniji so vzeli najosnovnejše politične in kulturne pravice. Ne v šoli ne v cerkvi niso smeli rabiti svojega jezika. Tak režim zatiranja je trajal ves čas okupacije Egejske Makedonije.

Makedonsko ljudstvo, ki se niti za trenutek ni prenehalo boriti zoper zatiralce, se je 1941. leta dvignilo kakor en moč v boj proti fašističnim okupatorjem in se je borilo ramé ob ramenu z grškimi naprednimi silami EAM-a in ELAS-a. Makedoncem, organiziranih v narodnoosvobodilnem gibanju Grčije, je bilo samo v okrajih Lerinu, Kosturu, Vodenu in Kajarih okoli 90.000, kar kaže, da je večina Makedoncev v Egejski Makedoniji posegla v boj. Leta 1943. je bila ustanovljena slovansko-makedonska Narodnoosvobodilna fronta, ki je zajela večino prebivalstva Egejske Makedonije. Tisto leto je dobila borba proti okupatorju značaj splošne ljudske borbe, kar najbolj dokazuje to, da so se nemški okupatorji držali samo po mestih in da je v ELAS-u to leto sodelovalo 30.700 Makedoncev. Če upoštevamo, da je v vsej Egejski Makedoniji skupaj 270.000 Makedoncev, tedaj vidimo, da je bil odstotek Makedoncev, ki so sodelovali v narodnoosvobodilni vojski Grčije, zelo velik. Med vojno so fašisti pobili 2733 Makedoncev in požgali 3150 hiš. S skupno borbo proti okupatorju je bila ustvarjena enotnost protifašistov Makedoncev in Grkov v Egejski Makedoniji.

Narodnoosvobodilna vojska Grčije je zadrževala 23 sovražnikovih divizij. Izvršila je velike diverzantske akcije (porušila je železniško progo jeseni leta 1943, in velik most med Solunom in Epirom) ter imela 327 spopadov in bitk s fašisti. V teh borbah so Nemci izgubili 15.000 mrtvih, 6540 ranjenih in 1878 ujetih, Italijani pa 1988 mrtvih, 753 ranjenih in 1073 ujetih vojakov in častnikov. Sovražniki so razen tega imeji veliko materialno izgubo, ELAS pa se je oboroževal z orožjem in opravilo, ki jo je jemal okupatorju. ELAS-ovci so izgubili do konca 1943. leta 4400 mrtvih ter so imeli 6000 ranjenih in 2000 invalidov. Narodnoosvobodilna vojska Grčije je s pomočjo Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije osvobodila deželo, starmoglavila domače izdajalce z oblasti in postavila ljudsko oblast. Po sporazumu v Varkizi in verujoč dani besedi angleškega poveljstva je ELAS izročil velikanske količine orožja, ki ga je bil vzel okupatorjem, kakor tudi ladje, s katerimi je razpolagal.

Po sporazumu v Varkizi februarja 1945 in po izročitvi orožja ELAS-a, zlasti po «volitvah» 31. marca 1946, pri katerih so grobo ponaredili želje ljudstvom, je Caldarisova vlada povečala nasilje nad grškim ljudstvom, prav posebno nad Makedonci. Vojaška sodišča so začela z nenehnimi razpravami proti makedonskim javnim delavcem. Zadostovalo je, da se je kateri izmed njih boril v osvobodilni vojski proti okupatorjem in njihovim hlapcem, že so ga obsodili.

Grški monarhofašisti, ki so jih podpirali angleški in ameriški imperialisti, so se hoteli na mirovni konferenci polastiti vse Pirinske Makedonije in precejšnjih kosov albanskega ozemlja.

Spozabili so se tako daleč, da so zahtevali, naj se h Grčiji priključi trikotnik Bitolj-Strumica-Gjevgjelija, hkrati pa so pričeli gonjo za pregon Makedoncev iz Egejske Makedonije: «Ven Sudeti Slovani!» - so vpili grški šovinisti. Grški monarhofašistični vladi je uspelo z nasiljem preganati 25.000 Makedoncev, ki so zapustili svoja ognjišča in pobegnili v Jugoslavijo in Bolgarijo.

Grški šovinisti, ki so vsekdar stremeli za tem, da bi iztrebili makedonsko ljudstvo, so izvajali to politiko tudi tedaj, ko se je makedonsko ljudstvo z orožjem v roki vojskovalo proti italijanskim fašistom v letih 1940-1941. Skušali so obtožiti makedonsko ljudstvo, češ da sodeluje z nemškimi in Italijanskimi fašisti in da vzdržuje tako imenovano avtonomistično gibanje, čeprav so Makedonci v Egejski Makedoniji ne samo obsojali avtonomistično gibanje, marveč ga vedno tudi pobijali.

O junaštvu Makedoncev in njihovem deležu v bojih je rekel poveljnik grške Demokratične armade Markos med drugim: «Slovani — Makedonci so ne le vzdržali dobo nemške okupacije, marveč so tudi po okupaciji trpeli zaradi fašističnih zverin. Trpeli so še huje kakor grško ljudstvo, Grški imperializem, ki ga vodi velegrška ideja, se je trudil na vse kriplje, da bi jih iztrebil kot narodnost, namesto da bi Slovane-Makedonce priznal za narodno manjšino. Grški zakoni, grška ustava so priznavali vsem narodom enake pravice, za Makedonce pa so bile samo dolžnosti... V času nemške okupacije so Slovani-Makedonci v absolutni večini sodelovali v bojih grškega ljudstva proti okupatorju. Med njimi so bili tudi takšni heroji, kakor je bil Lazar Trpkovski».

Kljub strahovladi, stapljanju in potujčevanju, kar se smotrno izvaja od l. 1918., kljub zločinski pogodbi o izmenjavi prebivalstva med bolgarsko in grško šovinistično vlado, po kateri je bilo 150—200.000 Makedoncev pregnanih z rodne grude, pa Egejska Makedonija le ni pogrčena. Po najzanesljivejših podatkih živi danes v Egejski Makedoniji 270.000 Makedoncev, 550.000 Grkov, 283.000 Karamanlij (pokristjanjenih Turkov), 102.000 Armencev, 98.000 Lazov, Cerkezov in drugih, 8000 Kurdov, 43.000 Vlahov 103.000 Zidov, Siptarjev itd. Leta 1896 je bilo v Makedoniji — če ne štejemo polotoka Halkidika, kožanskega okraja in mesta Soluna — 365.000 Makedoncev ali 35,5 odst. vsega prebivalstva. Največji znanstveniki-slavisti kakor tudi predstavniki raznih evropskih držav, ki so prepotovali Makedonijo, so potrdili slovanski značaj Makedonije. Tudi danes so Makedonci nakljub terorističnemu in raznarodovalnemu režimu, ki traja že desetletja, v mnogih okrajih Egejske Makedonije v absolutni večini, drugod pa tvorijo precejšen del prebivalstva. V lerinskem okraju, postavimo, je Makedoncev 76,9 odst., vsega prebivalstva, v kosturskem 75,2 odst., v vodenskem 54,8 odst., v zrnenskem 47,7 odst., itd.

Narodno gospodarstvo v Grčiji je danes v razpadu in ljudske množice stradajo. V industrijskih središčih je velika brezposelnost. Spekulacija se je strahopo razmahnila. Vsa industrija v Grčiji, zlasti še v Egejski Makedoniji, je ohromljena, trgovine ni, kmetijstvo pa je popolnoma na tleh. Solunska luka je mrtva. Mesta so odrezana od pokrajine. V samem Solunu je 150.000 beguncev.

Vojaška sodišča dan na dan izrekajo smrtne obsodbe. Množično streljajo antifašiste. Teror in inkvizicijsko mučenje sta ne popisna. Sedanje stanje v Egejski Makedoniji spominja na dobo najbolj črnega suženjstva pod Turki. Požgane domačije, vasi, ki so jih razdejali ameriški bombniki, zaporji in koncentracijska taborišča, prepolni rodoljubov, in vsakodnevne kazenske odprave — to je podoba današnje Grčije, zlasti še Egejske Makedonije. Tölpe ksitosov, Pao, kraljevski mladinci in drugi (vseh je kakih 120 vrst z nekaj nad 15.000 mož) križarijo sleherni dan po Egejski Makedoniji in Traciji, ropajo in zaigajo, pobijajo otroke in starce, skrunijo ženske, pobijajo in odganjajo ljudi v koncentracijska taborišča. Ljudstvo umira za lakoto in kužnimi boleznimi.

Nasilje in množično streljanje se širi bolj in bolj. Do maja meseca 1948. leta je bilo 200 ljudi obsojenih na smrt, 4. maja 1948 so pobili 152 komunistov. Od julija 1947. leta do maja 1948 so po naročilu Američanov postrelili 400 rodoljubov. Streljanja se nadaljujejo. Sleherni dan prinaša novice o novih mučenih in smrtnih obsodbah.

Nakljub krvavemu nasilju in težki preskrbi teče borba proti monarhofašistom dalje. Enote Demokratične armade na odseku Bojom—Smolitas—Gramos so ne le vzdržale glavno ofenzivo monarhofašistične vojske, marveč tudi prešle v protinapad in zadale elitnim četam monarhofašistične vojske hude izgube. Tako je imela monarhofašistična vojska v času od 14. junija do 21. avgusta 1948. leta v operacijah na severnem Pindu 5125 mrtvih častnikov in vojakov, 16.000 ranjenih, 439 ujetih, 1298 vojakov pa je dezertiralo. Razen tega jim je Demokratična armada sestrelila 35 letal, uničila 18 tankov in 5 topov ter zaplenila velike množine vojnega materiala. V noči med 20. in 21. avgustom so oddelki Demokratične armade izvedli širok ofenzivni manever, prebili sovražnikovo zaledje in napredovali proti vzhodu in jugovzhodu.

Od 1. januarja do 30. septembra 1948. leta so enote Demokratične armade opravile po vsej deželi čez 2200 akcij in povzročile sovražniku velikanske izgube ljudstva in materiala. Skupne izgube moštva znašajo 77.174 vojakov in častnikov, materiala pa 165 lokomotiv, 171 vagonov, 37 km železniških prog, 312 mostov, 9 tovarn, 13 iskalcev min, 1073 kamionov, 118 tankov, 93 letal, 7 topov, 2 traktorja in druge.

Demokratična armada se dan na dan krepi z novimi borci. Osvobojeno ozemlje se nenehno širi. Ljudske množice v Egejski Makedoniji kakor tudi drugod po Grčiji podpirajo partizansko gibanje kljub najostrejšim ukrepom, ki jih monarhofašisti izvajajo proti njim. O podpori, ki jo ljudstvo daje Demokratični armadi, so se prepričali tudi poslanci angleškega parlamenta, ko so obiskali Grčijo, in pa mnogi dopisniki tujih listov.

Na osvobojenem ozemlju je bila sestavljena začasna demokratična vlada Grčije, v kateri sodelujejo moške, ki pripadajo vsem naprednim strankam. Poglavitna naloga začasne demokratične vlade je, da razgiblje vse ljudske množice za naglo osvoboditev dežele izpod oblasti tujih imperialistov in domačih hlapcev, da utrdi ljudsko oblast in zavaruje neodvisnost domovine pred slehernim imperialističnim navalom. Na osvobojenem

ozemlju se že pričinja novo življenje, volijo ljudske odbore in ljudske sodnike; kmetom delé zemljo veleposestnikov, ustanavljajo ambulante in bolnišnice. Odpri so že 200 ljudskih šol. Na osvobojenem ozemlju je bil tudi prvi kongres Narodnoosvobodilne fronte makedonskih Slovanov, katerega se je udeležilo 500 delegatov iz 200 makedonskih vasi. V 39 makedonskih vaseh so že izvolili ljudske odbore. Odpri so šole, v katerih poučujejo v makedonskem jeziku.

Na konferenci zastopnikov ljudske oblasti s področja Kostura in Lerina, katere se je udeležilo tudi 25 žena, je rekel minister za pravosodje v začasni demokratični vladi Grčije: «Nas je prekalila borba, mi imamo vse pogoje za zmago. Z nami je vse grško ljudstvo, moralno pa nas podpirajo tudi vsi demokratični narodi sveta».

Grška monarhofašistična vlada, ki jo vzdržujeta ZDA in Anglija, je velika nevarnost za mir na Balkanu. Nevarnost narasča z njenimi izzivanji na severnih mejah Grčije, s katerimi bi rada odvrnila pozornost javnega mnenja od terorja, ki ga uganjajo monarhofašisti v Grčiji in Egejski Makedoniji. Ameriški imperialisti še bolj in bolj vmešavajo v notranje zadeve Grčije. Izdajajo povelja za usmrčitve in vodijo operacije proti Demokratični armadi. Kakor je povedal šef ameriške vojne misije v Grčiji Van Fleet, je Amerika doslej zapravila 200 milijonov dolarjev za oboroževanje monarhofašistične vojske.

Pa vendar se demokratično gibanje v Grčiji kljub vsej gnotni pomoči, ki jo ameriški imperialisti dajejo fašistični Grčiji, in kljub njihovi strahovladi širi in zajema vedno večje ozemlje. Učvrstilo se je tudi tam, kjer je prej bilo le šibko. Demokratična armada si prizadeva, da bi osvobodila vso deželo, da bi grško ljudstvo samo postalo gospodar svoje usode. Ni dvoma, da se bodo boji grškega in makedonskega ljudstva nadaljevali, dokler monarhofašizem ne bo strt, dokler ne bodo pregnani novi okupatorji — ameriški in angleški imperialisti — in dokler ne bo vzpostavljena ljudska, demokratična oblast po vsej Grčiji.

Šolstvo pri nas po statističnem biltenu VU

Sobe, razredi in učenci vpisani v državne srednje šole

VRSTA SOLE	ITALIJANSKE SOLE						SLOVENSKE SOLE					
	SOBE		RAZREDI		UČENCI		SOBE		RAZREDI		UČENCI	
	1948-49	1949-50	1948-49	1949-50	1948-49	1949-50	1948-49	1949-50	1948-49	1949-50	1948-49	1949-50
Klasične gimnazije	28	28	34	34	758	808	—	—	—	—	—	—
Realne gimnazije	13	13	33	33	788	717	3	4	7	7	159	182
Učiteljišča	34	34	24	23	320	298	6	5	5	5	69	91
Tehnične srednje šole	40	40	30	29	623	628	3	3	6	6	104	116
Pomorske tehnične šole	18	19	15	18	343	386	—	—	—	—	—	—
Industrijski tehnični zavodi	22	22	23	22	544	506	—	—	—	—	—	—
Tehnične trgovske šole	*)	—	10	9	294	289	—	—	—	—	—	—
Tehnične industrijske šole	*)	—	1	2	19	29	—	—	—	—	—	—
Zenske obrtne šole	*)	—	3	3	34	30	—	—	—	—	—	—
Nizje srednje šole	*)	—	123	125	2.961	3.126	10	10	19	20	549	583
Obrtno nadaljevalne šole (Trst)**	80	72	114	114	3.448	3.462	6	11	13	16	382	389
Obrtno nadaljevalne šole (Milje)	7	8	9	9	202	229	—	—	—	—	—	—
Obrtno nadaljevalni tečajji (Trst)	12	12	11	13	276	295	6	6	6	7	113	131
Obrtno nadalj. tečajji (Nabrežina)	—	—	—	—	—	—	2	2	2	3	68	99
SKUPNO	254	248	430	434	10.610	10.803	36	41	58	64	1.444	1.558

*) Uporabljajo sobe drugih šol.

***) Vključno zavod za slepce «Rittmeyer»

Otroci vpisani v drž. otroške vrtce

K R A J	VPISANIH OTROK			
	Ital. šole		Slov. šole	
	1948-49	1949-50	1948-49	1949-50
Trst — mesto	169	254	48	58
Trst — predmestje	229	191	91	92
Trst — okolica	36	65	136	164
Skupno tržaška občina	434	510	275	314
Milje	77	67	—	—
Dolina	—	—	42	48
Skupno v coni	511	577	317	362

Otroci vpisani v občinske otroške vrtce

K R A J	VPISANIH OTROK			
	Ital. šole		Slov. šole	
	1948-49	1949-50	1948-49	1949-50
Trst — mesto	824	1.104	—	—
Trst — predmestje	908	1.173	120	111
Trst — okolica	—	—	—	—
Skupno tržaška občina	1.732	2.277	120	111
Devin	9	22	14	17
Nabrežina	26	34	44	46
Skupno v coni	1.767	2.333	178	174

Sobe, razredi in učenci vpisani v državnih osnovnih šolah

Občine	ITALIJANSKE SOLE						SLOVENSKE SOLE					
	Sobe		Razredi		Učenci		Sobe		Razredi		Učenci	
	1948-49	1949-50	1948-49	1949-50	1948-49	1949-50	1948-49	1949-50	1948-49	1949-50	1948-49	1949-50
Trst	325	342	590	599	15.232	15.302	72	90	119	124	2.475	2.271
Milje	22	22	47	48	894	928	9	8	28	23	298	208
Dolina	1	1	5	5	46	69	17	17	41	40	490	468
Devin-Nabrežina	7	6	17	15	126	112	20	16	28	43	424	356
Zgonik	—	—	—	—	—	—	5	5	6	11	106	97
Repentabor	—	—	—	—	—	—	3	5	5	5	57	47
Cona	355	371	659	667	16.298	16.411	126	141	227	246	3.850	3.447